

Elmélet és empíria¹

Vajda Róza
(MTA TK):

A *Módszeresen* vitasorozat harmadik rendezvényén nem egy konkrét módszer került terítékre, hanem elmélet és empíria viszonyáról, ennek kapcsán pedig az ismeretalkotás innovatív módjairól, a társadalomkutatással szemben támasztott és támasztható igényekről, elvárásokról volt szó. A bevezető előadást Wessely Anna (egyetemi docens, ELTE TáTK) tartotta, a felkért hozzászólók Benda Klára (2015–2016 posztdoktori ösztöndíjas a koppenhágai IT Universityn) és Sik Domonkos (egyetemi docens, ELTE TáTK) voltak, a beszélgetést Gárdos Judit (MTA TK) vezette.

Tudományos konstrukciók, innovatív módszerek

Wessely mindenekelőtt tisztázta, számára képtelenség dichotómiaként tekinteni elmélet és empíria viszonyára. Előadásában rávilágított egy sor kapcsolódó tudománypolitikai konstruktum, fogalmi ellentétpár (magyarázat és megértés, felfedezés és megítélés, kvalitatív és kvantitatív módszerek) félrevezető, erőszakolt mivoltára. Ehhez a kutatás és elméletalkotás folyamatát, az ezekhez szükséges készségeket, műveleteket modelláló klasszikus és mai szerzők (Giambattista Vico, Max Weber, Richard Swedberg) módszertani ajánlásait és három, különböző okokból figyelemre méltó empirikus tanulmányt (Braun–Vliegthart 2008; Darnton 1984; Scheffel 2008) vett alapul. A példákkal a társadalomkutatásban, mindenekelőtt a kvalitatív módszerek alkalmazásában rejlő lehetőségeket kívánta érzékeltetni, központi szerepet tulajdonítva az összefüggéseket láttató és értelmező gondolati konstrukciók létrehozásának, vagyis a tudományos modellalkotásnak. Érvelése nyomán egy kíváncsi, igényes, a mechanikus fogásokat és lapos magyarázatokat kerülő, különféle módszereket és elméleteket rugalmasan ötvöző, a hagyományokból gazdagon merítő, de ortodoxiáktól mentes tudományág vagy inkább tudományos tevékenység képe bontakozott ki.

Giambattista Vico 17–18. századi történész nyomán Wessely többszörösen reflexív tevékenységként vázolta az ismeretalkotás folyamatát, amely során a tárgy alapos, kritikai vizsgálatából fakadó kérdések özőnében inkább leleményesen, semmint módszeresen felállított hipotézisekkel igyekszik eligazodni a kutató. Viconál empirikus vizsgálat és elméletgyártás nem létezik egymás nélkül, közöttük folyamatosan közvetít a tapasztalatokat (felfedezéseket) a rájuk húzott elgondolások,

¹ A cikk létrejöttét az OTKA 115644 sz. kutatása támogatta.

ezek érvényességét pedig az eredmények tükrében mérlegelő ítésez. A módszertani modell egyébként jól érzékelteti a kutatásban óhatatlanul jelen lévő, teremtő szubjektivitást, ahogy az a szerzőnek a konstruktivista episztemológiát évszázadokkal megelőlegező, híres kijelentéséből is kiviláglik: *Verum esse ipsum factum*, avagy „a valóság maga is csinálmány”.²

Ilyen konstrukció a megfigyelhető jelenségeket a szociológia vizsgálódási körébe utaló 'ideáltípus'. Wessely elsősorban azért hívta segítségül Weber módszertani fejtegetését, hogy általa visszaautásítsa az értelmező szociológiát mint kauzális összefüggéseket igazolni képtelen, másodrendű tudományt ért bírálatokat (ld. pl. Szelényi 2016). Rámutatott, hogy a weberi racionális magyarázó modellben kétszeresen is biztosítva van az oksági viszonyok megállapíthatósága. A cselekvésnek belső értelmet tulajdonító motivációs szempontot (okszági hipotézis) kiegészíti a külső elvárásokra való hivatkozás (valószínűségi hipotézis), és csakis a kettőnek az (ideáltípusban történő) összekapcsolásával tételezhető fel egy cselekvés várható végbemenetele – olyankor, ha értelmi adekvátsága mellett a valószínűsége is fennáll, valamint a körülmények együttes előfordulásához képest időben később (vagy egyidejűleg) következik be. Értelmi adekvátság híján nem beszélhetünk kauzális összefüggésről, pusztán statisztikai valószínűségről, és fordítva, önmagában véve az értelme szerint legevidensebb értelmezés is csak hipotézis marad.

Bravúrosan mutatja ki az értelmi és (számszerűsített) valószínűségi összefüggéseket és állít fel ezek alapján oksági magyarázatokat a futballhuliganizmusra egy holland esettanulmány (Braun–Vliegenthart 2008). Az elemzés különlegessége – ami miatt Wessely módszertani segédanyagának használta az egyetemi óráin – a szofisztikált metodológia alkalmazása, és az, amilyen világosan szemlélteti a kutató számára rendelkezésre álló eszközök ügyes kombinációját a szigorúan levezetett, sokoldalú magyarázatban egy konkrét társadalmi jelenség kapcsán. A szerzők sokfelől (szociálpszichológia, antropológia, pszichológia, a társadalmi mozgalmak és a kollektív cselekvés kutatása) származó elméletekből kiindulva a jelenség értelmező definícióját továbbcizelláló hipotéziseket állítanak fel, majd ezeket az adott célnak megfelelően generált adatok feldolgozásával, kvantitatív tesztelés során elfogadják vagy elvetik. Arra is van gondjuk, hogy az okság megállapításához nélkülözhetetlen időbeliséget, illetve az egyes események között fennálló kapcsolat lehetőségének szisztematikus vizsgálatát is beépítsék a modellbe. Az eredmény: a relevánsnak bizonyult tényezők alapján kimutathatóvá váltak a futballhuliganizmus idő- és térbeli megoszlásának szabályszerűségei, és ezáltal bebizonyosodott, hogy a jelenség makroszociológiailag is elemezhető. Ha a cikkben vázolt, talán túlon túl komplex, hibrid teoretikus konstrukció a stadionerőszak előrejelzésére esetleg nem is arra mindenképp alkalmas, hogy megmutassa, hogyan lehet bevett módszerekkel kimozdítani egy normasértőnek tekintett társadalmi cselekvés magyarázatát azok-

2 Az elv arra vonatkozik, hogy egy állítás valóság tartalma nem megfigyelés útján, hanem kreativitással, kitalációk révén igazolható.

ból a hagyományos (és erős ideológiai töltéssel bíró) értelmezési keretektől, amelyek általánosítva valamiféle deviáns megnyilvánulásként a kulturális szférába utalják a nemkívánatos és ennél fogva irracionálisnak vélt magatartásformákat.

Értelmezési bonyodalmak

Wessely még egy, egészen más jellegű és más okokból figyelemre méltó esetként hozta fel Robert Darnton különböző válogatásokban (1987, 2010) magyarul is megjelent könyvét, (Darnton 1984) amely remekül szemlélteti, hogyan ötvözhető antropológiai módszerekkel a mentalitástörténeti kutatás. A virtuális, időutazásos terepmunkára épülő tanulmánykötet azt dolgozza fel, fejezetenként egy-egy módszertani példázat formájában, hogyan alkották meg a 18. századi Franciaország különböző társadalmi rétegei a maguk világát. Clifford Geertz interpretatív etnográfiai módszerének alkalmazásával, többszörös áttétellel voltaképpen annak értelmezésére vállalkozik a szerző, hogyan értelmezték a korabeli emberek a környezetükben élők világértelmezését (vö. Geertz 1973: 9, 2001). Magának a kötetnek az értelme nyilvánvalóan nem a megfellebbezhetetlen, minden kétséget kizáró igazságok kimutatásában, hanem éppenséggel újabb kérdések inspirálásában, a kíváncsiság felkeltésében rejlik. Az expedíciót vezető kutató-felfedező a meséktől a személyes, hivatalos és tudományos szövegekig sokféle forrást kiaknáz annak érdekében, hogy közelebb hozza, megértse és megérttesse mások gondolkodását, gondjait, félelmeit, cselekedeteinek indítékait. Az előszóban megmagyarázza, miként terjeszthető ki a terepmunka módszere letűnt korok nyomainak megfejtésére: noha a személyes interakció lehetősége ki van zárva, az eljárás lényege nem változik. Az antropológuskutató jelentésteli dolgokra, újabb történeteket rejtő történetekre bukkan, amelyek jó kérdések feltevésével sok mindent elárulnak az emberek életéről és életszemléletéről: egy mese ugyanúgy megfejthető szöveg, mint egy rítus, egy város, vagy éppen egy filozófiai eszmefuttatás. A régi emberek élettapasztalatait tartalmazó leletek azután összevethetők a korabeli beszámolókkal, hivatalos dokumentumokkal, illetve a történeti kutatások eredményeivel, melyek vagy megerősítik, vagy sem a leszűrt feltevéseket. A hipotézisek bizonyítása ugyanakkor nem lehetséges, de nem is cél: a könyv szándéka adalékokat szolgáltatni egy letűnt kor, egy régmúlt társadalom elképzeléséhez (hasonlóan, mintha mairól volna szó) – és egyszersmind módszerbeli megfontolásokat ajánlani a kutatáshoz.

Ilyen például az a Wessely által kiemelt intelm, hogy ne a saját beidegződéseinkből kiindulva (azaz előítéletesen) észleljük és értelmezzük a dolgokat, hanem kezdjük ott a kutatást, ahol valamit nem értünk, például furcsálljuk az emberek viselkedését. Ugyancsak a látszólagos ismerősség szülte kényelem feladását szorgalmazza az a másik javaslat, hogy vegyük tekintetbe: azok az emberek, akikkel kutatóként találkozunk – és akik rendszerint más korok, régiók, társadalmi csoportok szülöttjei –, másilyenek, másképp élnek és gondolkodnak – hiszen épp emiatt érdemes

velük foglalkozni. Legyünk tudatában például annak, hogy nem feltétlenül értelmiségiek, ezért megnyilatkozásaik esetleg nem diszkurzív jellegűek, hanem különféle dolgokhoz, tárgyakhoz kötődnek. Szintén történeti és társadalmi tudatosságra int az a gondolat, hogy ne engedjünk az ahistorikus, kontextusfüggetlen magyarázatok kísértésének: nem szabad az elméleteket retrospektív, illetve általánosító módon úgy alkalmazni, hogy nem vesszük figyelembe az adott tárgy genealógiáját, létrejöttének idejét és körülményeit, ez ugyanis tévképzetekhez, értelmetlen, öncélú eredményekhez vezet.

Hogy a kulturális jelentések mennyire nem adják meg magukat egykönnyen az idegen megfigyelőnek – már csak azért sem, mivel az események sodrában alakulnak, változnak –, jól illusztrálja a Wessely által hozott harmadik példa: egy akció-antropológiai kísérletbe bonyolódott kanadai kutató beszámolója jóhiszemű, ámde félresikerült próbálkozásairól a szegregáció felszámolására egy „elcigányosodó” szlovák faluban³ (Scheffel 2008). Az esettanulmányban az antropológus ugyan csak az értelmező sűrű leírás módszerével elbeszéli, hogyan erősödtek fel ténykedése nyomán a többségi társadalom romaellenes akciói, miközben beavatkozásával a romák státuszhierarchiáját is megbolygatta feszültségeket keltve a közösségen belül, miáltal „kedvezményezettjei” kétszeresen kirekesztetté, megbélyegzetté váltak. A történet jól szemlélteti, hogy az egyes kulturális értelmezések mennyire manipuláltak, hogyan itatja át őket a fennálló hatalmi rend, kódolódnak beléjük a társadalmi hierarchia íratlan szabályai, és ennél fogva milyen kiszolgáltatottakká tehetik a normaszegőket.

Az elméletalkotásról – az előadást követő vita főbb megállapításai

A társadalmi viszonyokat áttételesen közvetítő jelentések erejében tévelygő társadalomtudós végső soron csupán parciális, az adott szituációhoz kötött és a saját háttéréből, személyiségéből fakadó magyarázatokra, értelmezésekre képes.⁴ Ezt az esetlegességet hivatottak ellensúlyozni úgy-ahogy a szociológia védjegyét jelentő kutatási módszertanok, amelyek dolgában a társtudományokhoz (közgazdaságtan, politológia) képest ma állítólag hadilábon áll a társadalomtudományok egykori királynője. Ám a tudományosság *non plus ultrája*, konszenzuális kritériuma mégiscsak az elmélet igénye, illetve az elméletalkotásra való képesség, aminek lehetőségét és jelentőségét – az etnográfival szemben⁵ – a szociológiában nem szokás elvitatni.

3 A Wessely által hozott esethez hasonlóról számol be Durst Judit a saját borsodi terepmunkája során átélt kellemetlen és egyszersmind revelatív élménye kapcsán (Durst 2011).

4 Vö: „[E]z az etnográfus, ebben az időben, ezekkel az informátorokkal, ilyen és ilyen tapasztalatokkal, egy adott kultúra képviselőjeként, egy bizonyos osztály tagjaként... ezt és ezt látta, és ezt és ezt vélte megérteni belőle” (Geertz 2001, idézi: Durst 2011). Webernek „A tudomány mint hivatás” című esszéjében kifejtett gondolatát, hogy ti. a tudományos munkát mennyire meghatározza a kutató saját hite, küldetésstudata, egyéni adottságai, jelleme, amely hatást ugyanakkor mérsékel, formál a külvilággal, azaz a véletlenrel való találkozás, elemzi tovább Goethét idézve Wessely Anna (2011).

5 Geertz szerényen és szkeptikusan lépten-nyomon hangoztatja, hogy az etnográfia „földhözragadtságánál” fogva nem igazán alkalmas elméletek kifejlesztésére, ezért tudományos státusza megkérdőjelezhető (Geertz 2001a; vö: Vidács 1996).

Napjainkban azonban gyakori megfigyelés, hogy nem születnek izgalmas elméletek (vö: Szelényi 2016; Swedberg 2016). Ez egyfajta kiábrándultság tünete lehet, ami mögött – a tudományt belülről emésztő ismeretelméleti gondokon, gátlásokon túl –egyszerre állhat a radikalizmus, a baloldaliság, a társadalomkritikus gondolkodás visszaszorulása, illetve a különféle területekre és kérdéskörökre specializálódott kutatások előretörése, de ráfogható olyan rossz, illetve nem optimális döntésekre is, amelyeket az utóbbi időben hoztak a társadalommal általában és átfogóan foglalkozó szociológia egyes intézményeiben, különös tekintettel az utánpótlást adó egyetemi tanszékekre. Az idevágó elmélkedésekből vagy az következik, hogy a szociológia úgy tudna kilábalni a válságból, legalábbis felülkerekedni szorult helyzetén, ha ütős elméleteket gyárt, vagy az, hogy az új elméletek születése jelzi majd, ha végre elhárulnak a szakma ilyen-olyan gyökerű nehézségei, amelyekkel küszködni kénytelen. De akár a megoldás kulcsaként, akár lakmuszesztéként tekintünk rá, manapság mindenképpen központi kérdéssé vált az elméletalkotás problémája.

A *The British Journal of Sociology* 2016. évi első számában terjedelmes vitát közölt elmélet és empiria helyéről a társadalomtudományos gyakorlatban és az oktatásban, közelebről a szociológiai elméletalkotás mikéntjéről és tudományos, társadalmi, intézményi hátteréről. Wessely előadásában többször is utalt erre az eszmecserére, mely számos ponton kapcsolódik az általa felvetett problémákhoz. Vitaindító cikkében Richard Swedberg kifejti, hogy nem kész elméleteket kell tanítani, azaz nem az elméletek „igazoló kontextusát” megteremtő tudomány- vagy eszmetörténetet kell rekonstruálni a diákokkal, hanem meg kell kísérelni tetten érni a „felfedezés kontextusában” a megfigyelések (empíria) magyarázatára törekvő elméletek kitalálásának folyamatát.⁶ Az elméletgyártáshoz szükséges készségek Swedberg szerint egy félreértés miatt lettek olyan csökevényesek az átlagszociológusban, ugyanis a fantáziát, a spekulációt, a találgatást tudománytalannak szokás tartani. Az elméletalkotás többlépcsős, intuitív magyarázatokkal próba-szerencse módon kísérletező, a képzeletet, az egyéni meglátásokat előtérbe helyező, személyességtől áthatott folyamatként történő ábrázolásában fontos szerepet kap nála az alapos megfigyelés, a kételyek övezte értelmezés csakúgy, mint a tudományág hagyományából, alapkoncepcióiból táplálkozó szociológiai látásmód.

Ami miatt különösen fontos itt számunkra Swedberg módszertani elmélete, az a megfigyelésalapú, analógiákra és tipológiákra építő, „a tényektől nem determinált, de nem is szabadon lebegő” (Krause 2016), középszintű elméletalkotásnak etalonként történő beállítás, illetve a folyamat tipikus menetének elemzése egyes praktikus fogások ismertetésével. Ilyen jellemzői okán hozta be Swedberg kapcsán a beszélgetésbe Wessely egyik kommentátora, Benda Klára a „megalapozott elméle-

6 Egyedülálló municiót jelenthet az elméletalkotás módjainak, kontextusainak megértéséhez a hazai (főleg kvalitatív) szociológia örökségét egybegyűjtő 20. Század Hangja Archívum (www.20szazadhangja.tk.mta.hu). Az MTA Szociológiai Intézetén belül, Kovács Éva kezdeményezésére és vezetésével létrejött program azzal, hogy rendszerezi (digitális formában), tárolja, illetve rendelkezésre bocsátja neves magyar szociológusok kutatásainak nyersanyagát, betekintést enged a kutatások menetébe, így az elméletgyártás alkímiájába is, sokirányú szociológiatörténeti kutatás számára készítve elő a terepet.

tet” (*grounded theory*),⁷ amely hidat ver empiria és elmélet, kvalitatív és kvantitatív módszerek közé. Bár a módszernek idővel csökkent az ázsíója Benda emlékeztetett rá, hogy igen széleskörűen alkalmazható modellről van szó, ahol a kreativitáson, az újszerűsége van a hangsúly: ilyen fogalmi konstrukciókat eredményező jelentésszövegalkotó tevékenységet figyelt meg ő maga például egy mérnöki innovációkkal foglalkozó dizájn kutatása kapcsán. Gyakorlati javaslatot is tett, kifejtve, hogy az interjúk nyitott kódolása mellett, ahol általában hasznosítják az eljárást, más értelmező-elemző stratégiákban is jól kamatoztatható: ilyen a helyzetelemzés, a nagyobb társas arénák vizsgálatánál alkalmazható térképező módszer vagy a teoretikus mintavétel. Lényeg, hogy a kutatás korábbi szakaszainak eredményei befolyásolják az újabb adatfelvételt, azaz előre gyártott kutatási terv követése helyett egy iteratív, emergens folyamat zajlik. A megalapozott elméletnek, ahogy a Swedberg-féle elméletalkotásnak is, a kulcsa tehát a megfigyelés és értelmezés szerves összekapcsolásával, váltakozó, sőt tulajdonképpen egyidejű alkalmazásával létrehozott magyarázó konstrukciók előállítására.

Ezt az integrált megközelítést hiányolta a hazai szociológiai gyakorlatból Sik Domonkos, a műhelybeszélgetés másik felkért hozzászólója. Diagnózisa szerint egymást nem befolyásolva, párhuzamosan zajlanak empirikus alapokat nélkülöző társadalomelméleti elemzések és empirikus kutatások, mely utóbbiaknál legfeljebb díszítőelemként jelennek meg elméletek. Sik ezen az alapon amellettt érvet, hogy elmélet és empiria szembenállása igenis létező probléma, ám Wessely fenntartotta, hogy „tudománypolitikai artefaktumról” van szó, hiszen „nem lehet azt mondani, hogy elmélet és empiria közt azért van ellentét, mert sok a rossz szociológus”. Sik kitartott a mellett az álláspontja mellett, hogy – úgy is, mint további reflexiós szintre – szükség van a társadalom és társadalmiság alapkérdéseivel foglalkozó, átfogó nagy elméletekre, amelyek segítségével úgyszólván explicitté tehetjük, amit intuitíve amúgy is gondolunk ezeken a fogalmi szinteken.

Nagy kérdés azonban, hogy az ilyen „explicitté tétel” segít-e vagy ront azon az állapoton, amelyikből sehogy sem bír kivergődni a társadalomtudomány, amint arra a vita további folyása is adalékokkal szolgált. Arról van szó, hogy a társadalmi jelenségek megragadására részben még mindig egy adott történelmi helyzethez, mégpedig a modernitás és így a gyarmatosítás világtrendjéhez kötődő, mert akkor kialakult fogalmakat használunk, amelyek érzéketlenek fontos kulturális és hatalmi különbségekre. A módszertani nacionalizmus vagy regionalizmus okozta vak-ság, illetve a társadalomtudományok örökletes eurocentrizmusa folytán magában a tudományos nyelvben eleve benne rejlik a kényelmesség, mondhatni egyfajta előítéletesség, a status quo visszahúzó ereje, az a tendencia, hogy a fogalomhasználat (bizonyos mértékig) posztulálja az eredményt. Az innováció ellen hathat még a tudomány mint intézményfenntartási és megélhetési forrás anyagi bázisának szabály-

7 A megalapozott elmélet és annak tudományfilozófiai hátterének magyar nyelvű összefoglalásához ld. Kucsera Csaba cikkét a *Szociológiai Szemlében* (2008).

rendszere, szervezeti struktúrája (a tudományos tevékenység elismerésének, a szakmai előmenetel sikerességének feltételei, a pályázatok diktálta célok és paradigmák), valamint az elvont elméletekre egyáltalán nem vevő nyilvánossága is. Mindehhez még hozzájön, illetve ugyanennek a világtrendnek a terméke az az agyonmediatizált társadalmi-politikai közeg, amelynek közelmúltbeli reakciói, választásai nyomán rémült döbbenet uralkodott el az emberi gondolkodást, viselkedést tanulmányozó szakavatottak és laikusok körében egyaránt. Így a társadalomtudományoknak, amelyek még ki sem heverték a modern szellemiség nagy építményeinek megrendülése/összeomlása okozta traumát és nem végeztek a saját ismeretalkotási eljárásaik felülvizsgálatával, máris újabb kihívásokkal kell szembesülniük: hogyan csempészsék vissza, hogyan népszerűsítsék a tudományosan vagy legalábbis intellektuálisan megalapozott gondolkodást a „posztvalóság”, az „alternatív tények” korában?

Irodalom

- Bertilsson, M. (2016): Theorizing – for what? *The British Journal of Sociology*, 67(1): 30–35. <https://www.readcube.com/library/0161661d-8a81-46c3-80c6-133c2f83104c:6e561cab-b5c7-4830-a975-c4ec72091b04>.
- Braun, R. – Vliegenthart, R. (2008): Contentious fans: The impact of repression, media coverage, grievances, and aggressive play on supporters' violence. *International Sociology*, 6: 796–818.
- Darnton, R. (1984): *The Great Cat Massacre and Other Episodes in French Cultural History*. New York: Basic Books.
- Darnton, R. (1987): *Lúdanyó meséi. A nagy macskamészárlás. Két epizód a francia kultúrhistoria köréből*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Darnton, R. (2010): *Lúdanyó meséi és más tanulmányok*. Budapest: General Press.
- Durst J. (2011): A látogató. *Beszélő*, 16: 3. <http://beszelo.c3.hu/cikkek/a-latogato>.
- Geertz, C. (1973): Thick Description: Toward an interpretive theory of culture. In uő: *The Interpretation of Cultures. Selected Essays by Clifford Geertz*. New York: Basic Books, 3–30. <https://chairoflogicphiloscult.files.wordpress.com/2013/02/clifford-geertz-the-interpretation-of-cultures.pdf>.
- Geertz, C. (2001): Sűrű leírás. Út a kultúra értelmezés elméletéhez. In uő: *Az értelmezés hatalma. Antropológiai írások*. Budapest: Osiris.
- Krause, M. (2016): The meanings of theorizing. *The British Journal of Sociology*, 67(1): 23–29. http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/1468-4446.12187_4/epdf.
- Kucsera Cs. (2008): Megalapozott elmélet: egy módszertan fejlődéstörténete. *Szociológiai Szemle*, 3: 92–108. http://www.szociologia.hu/dynamic/SzocSzemle_2008_3_092_108_KucseraCs.pdf.

- Reichertz, J. (2010): Abduction: The logic of discovery of grounded theory. *Forum: Qualitative Social Research*, 11(1): Art. 13. <http://www.qualitative-research.net/index.php/fqs/article/view/1412/2902>.
- Scheffel, D. (2008): Ethnic micropolitics in Eastern Europe: A case study from Slovakia's Gypsy archipelago. *Anthropology Today*, 24(4): 23–25.
- Schneiderhan, E. (2016): Theorizing resistance. *The British Journal of Sociology*, 67(1): 43–49. http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/1468-4446.12187_3/epdf.
- Szelényi I. (2016): A szociológia hármassá válsága. *socio.hu*, 1. http://socio.hu/uploads/files/2016_1/szelenyi.pdf.
- Swedberg, R. (2016): Before theory comes theorizing or how to make social science more interesting. *The British Journal of Sociology*, 67(1): 5–22. <http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/1468-4446.12184/epdf>.
- Vidács B. (1996): Clifford Geertz: Az értelmezés hatalma. Antropológiai írások. (Századvég Kiadó, 1994), *BUKSZ*, 8: 3. <http://www.c3.hu/scripta/buksz/96/03/bea.htm>.
- Wallerstein, I. (1996): *Open the Social Sciences. Report of the Gulbenkian Commission on the Restructuring of the Social Sciences*. Stanford: Stanford University Press.
- Wessely A. (2011): Weber démonja. *Szociológiai Szemle*, 21: 8–17. http://www.szociologia.hu/dynamic/szocszemle_2011_2_8_17_wessely.pdf.